

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОЗМІНИ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОМУ ВАРІАНТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті розглядаються регіональні словозмінні форми повнозначних частин мови, які вживалися в західноукраїнському варіанті літературної мови і відрізнялися від відповідних форм у загальноукраїнській літературній мові.

Ключові слова: варіант літературної мови, словозміна, регіональна форма, діалектна форма.

У XIX і на початку XX ст. вирізнялися східноукраїнський і західноукраїнський варіанти літературної мови. У них певну специфіку мали всі структурні рівні мови, серед яких словозмінний виділявся дуже виразно. Своєрідність словозміни в західноукраїнському варіанті літературної мови полягала головним чином у відображенні в ньому морфологічних форм південно-західних говорів, частково — у збереженні архаїчних форм. Вплив говорів відображався у формах усіх частин мови.

Регіональні особливості словозміни в західноукраїнському варіанті літературної мови виразно виявлялися у формах іменників. У мові творів західноукраїнських письменників іменники I відміни м'якої і мішаної групи та іменники III відміни в дав. і місц. відм. одн. часто зберігали давнє закінчення *-и*: *(по) вулици, землі, скрини, стайни; (в) душі, чаши, кручи; (в) печали, печи, постели, річи*. Правда, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер такі форми вважали нелітературними¹.

Мова західноукраїнської художньої літератури під впливом південно-західних говорів засвідчувала форми іменників, прикметників, займенників і порядкових числівників жін. роду в ор. відм. одн. із закінченнями *-ов*, *-ев*, що постали внаслідок відпадання звука [й] між голосними й часткової редукції [у] в нормативних закінченнях *-ою*, *-єю*² (*водов, гадков, косов, мамов, ногов, пінов, стрілов, хатов; кровйов; білов, зеленев, милов, сильнов, студенов, теплов; мойов, твойов, тов*, також *мнов, тобов, собов; першов, другов; бурев, водицев, вулицев, землев, кулев, надієв, недолев, нуцев, тучев; волостев, ночев, січев, скатертев, смертев, солев; нев, моєв, оцев*). Фіксувалися діалектні форми ор. відм. одн. іменників I відміни м'якої групи та іменників III відміни із закінченням *-ою* (*славутицьою, матерьою*), іменників III відміни із закінченням *-єю* (*кровею, молодостею*), *-ію* (*мислію*).

Іменники I відміни в наз. відм. мн. засвідчувалися в говіркових формах — залишках давньої двоїни з флексією *-і* з *-ѣ* для іменників твердої групи й закінчен-

¹ Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика української (руської) мови.— Л., 1928.— С. 77.

² Потебня А. Заметки о малорусском наречии // Филол. зап.— Воронеж, 1870.— Вып. 2.— С. 55.

ням **-и** з давнього **-и** для іменників м'якої групи (*дві-чотири березі, дівці, доньці, жінці, капельці, нитці, нозі, руці, години, могили, сили, сторони; доли, свини*). Уживані в західноукраїнській літературній мові форми наз. і знах. відм. мн. *миши, пісни* становлять архаїчні залишки відповідних форм колишніх і-основ, до яких ці іменники історично належали.

Відбиттям говіркового переходу голосного [а] після м'яких і стверділих приголосних у голосні переднього ряду в західноукраїнських літературних текстах є часто вживані форми іменників II відміни серед. роду із закінченням **-е** (*оруже, весельє, вістре, листе, підгір'є, щастє*). Правда, вони збігаються з формами на **-е** в північних говорах, що є відповідниками давніх форм на **-ъје**. Під впливом говорів форми іменників серед. роду на **-а, -е** часто вживалися без подовження приголосних перед закінченням (*бажаня і бажанє, весіля і весіле, життя і житє, мешканя і мешканє, свавіля і свавіле*).

Під впливом південно-західних говорів у західноукраїнському варіанті літературної мови іменники II відміни чол. роду в дав. відм. одн. фіксувалися із закінченням **-ови, -єви** (*батькови, Гнатови, панови, родови, синови, чабанови; богачєви, Василєви, конєви, оленєви, хлопцєви*). Такі форми іменників засвідчувалися в староукраїнській літературній мові. В ор. відм. одн. іменники чол. і серед. роду з м'якими приголосними основи вживалися із закінченням **-ом**, перейнятим від іменників II відміни твердої групи (*зайом, дьогтьом, жальом, житьом, оружом, пірьом*). Переймання іменниками з м'якими приголосними основи флексій ор. відм. **-ом** від іменників з твердими приголосними основи було поширене в староукраїнській літературній мові³. Іменники II відміни чол. і серед. роду колишніх жо-основ у місц. відм. одн. часто зберігали давню форму на **-и** (*накінци, кони, в поли*).

Іменники чол. і жін. роду в західноукраїнському варіанті літературної мови засвідчувалися в говірковій формі наз. відм. мн. із закінченням **-и** (*друзи, товариши, зори, пісни, вісти, гусли*). Крім часто вживаних в обох варіантах літературної мови форм наз. відм. мн. іменників із закінченням **-е** типу *люде, селяне, татарє* в західноукраїнському варіанті в такій формі виступало широке коло іменників чол. роду (*жовняре, косаре, лікаре, пушкаре*). Поряд із часто вживаними формами наз. відм. мн. іменників чол. роду на **-ове** (*вірлове, вітрове, димове, снове*) фіксувалися також форми із закінченням **-єве** (*мужєве, отцєве, царєве*). Іменники II відміни серед. роду вживалися в давній двоїтній формі на **-і** (*дві-чотири ділі, оці, селі, слові*), зрідка у формі на **-і** фіксувалися й іменники чол. роду (*три списі*).

У текстах західноукраїнської літератури іменники I та II відміни серед. роду в род. відм. мн. часто виступали із закінченням **-ів** (*бабів, владиків, косів, межів, хмарів; містів, селів, чудів*), іменники чол. і серед. роду засвідчувались у формі із флексією **-ей** (*братаєй, днаєй, читателєй; столітєй*), іменники чол. і жін. роду із закінченням **-ий** (*братий, звірий, коний, лікарый, цвинтарый, гроший; корогвий, пісний, сльозий, миший, смертий*). Іменники II відміни чол. роду та множинні іменники в дав. відм. мн. зрідка виступали у говірковій формі із закінченням **-єм** (*братаєм, людаєм, дітаєм*), у місц. відм. із закінченням **-єх** (*дітєх, людаєх, Чернівцєх*). Іменники жін. роду I відміни м'якої групи, III та IV відмін у місц. відм. мн. зрідка вживалися із закінченням **-ох** (*книжницьох, пісньох; безвістьох, грудьох, костьох; имньох*). Фонетичними варіантами флексій місц. відм. мн. іменників **-ах, -єх** є уживані зрідка закінчення **-іх** (*на воротіх*), **-их** (*при людих*).

³ Керницький І. М. Система словозміни в українській мові на матеріалах пам'яток XVI ст.— К., 1967.— С. 47–48.

Іменники III відміни в західноукраїнському варіанті літературної мови в ор. відм. одн. за аналогією до форм іменників I відміни м'якої групи вживалися із закінченням *-єю* (*грудею, п'ядею, радостею, долею*), а також із говірковим закінченням *-ев* (*волоствев, ночев, січев*). Зустрічалися також архаїчні форми із закінченням *-ію* (*злостію, певністію, повістію*). У наз. і знах. відм. мн. іменники III відміни виступали в давніх формах із закінченням *-и* (*тіни, часті*). Прямим відповідником давньої форми на *-ии* є часто вживані в західноукраїнському варіанті літературної мови форми род. відм. мн. із закінченням *-ий* (*ночий, тиний, частий*). Зустрічалися давні форми ор. відм. мн. на *-ми* (*волоствми, нічми, печатьми*, а також *щитьми, громадьми, вічми*). Відповідниками давніх форм дав. і місц. відм. мн. постають уживані зрідка форми іменників із закінченням *-ем* (*гостем, костем*), *-ех* (*на грудех, костех, ночех*).

Іменники IV відміни із суфіксом *-ат-* у дав. відм. одн. часто під впливом іменників II відміни вживалися у формах із закінченням *-у* (*лошату, теляту; дівчату, ягняту*).

Множинні та парні іменники в західноукраїнському варіанті літературної мови в род. відм. уживалися із закінченням *-ий* (*людий, грошій; очий, уший*), парні іменники в ор. відм. із закінченням *-ами* (*очами, ушами*). Іноді із закінченням *-има* в ор. відм. мн. виступали непарні іменники (*мечима*).

Про деякі говіркові форми прикметників у західноукраїнському варіанті літературної мови, спільні з іменниковими, уже йшлося. Слід відзначити ще вживання форм род. і дав. відмінків одн. прикметників жін. роду із закінченням *-ой* (*далекой, маленькой, многоцінной, найдавнішій*). Виразну особливість тодішньої західноукраїнської літературної мови становила відсутність у ній м'якої групи прикметників (*вечірний, крайний, синий, сусідний, теперішній*).

У західноукраїнському варіанті літературної мови говірковими формами виділялися займенники. Уживалися форми особових займенників *его* 'його', *ему* 'йому', *єї* 'її', 'їй', *ю* 'її', *єй* 'їй', *него* 'нього', *нему* 'ньому'; присвійних *твоего* 'твого', *своего* 'свого', *своей* 'своєї'; означальних *всего* 'всього', *всєй* 'всієї', *всєму* 'всьому'. Часто вживаними були енклітичні (*м'я* 'мене', *ми* 'мені', *тя* 'тебе', *ти, ті* 'тобі', *ся* 'себе', *си* 'собі') і скорочені форми займенників (*мні, ні* 'мені', *йго, го* 'його', *му* 'йому', *ї* 'її', 'їй', *в ні* 'в неї', *на нь* 'на нього', *за ню* 'за неї'; *мої* 'моєї', *свої* 'своєї', *мому* 'моєму', *свому* 'своєму', *сву* 'свою'; *чо* 'чого', 'чому', *нічо* 'нічого', *нич* 'ніщо').

Особливості говорів відображали форми редукованих вказівних займенників (*цес, цеса, цесе, цесі; сесь, сєся, сесе, сєсі; тот, тота, тоте, тоті; отот, отота, ототе, ототі*), складний указівний займенник *тамтой, тамта, тамте, тамті*; форма означального займенника *всьо* 'все'.

Дієслівні форми в західноукраїнському варіанті літературної мови також виразно виявляють свою регіональність. Вони часто характеризуються своєрідним фонетичним оформленням. Нерідко вживалися форми дієслів 1-ої ос. одн. без епентетичного приголосного [л] після губних приголосних (*дивюси, темю, стю*). У 3-ій ос. одн. і мн. дієслів теп. часу дійсного способу та в 2-ій ос. мн. наказового способу вживалися форми з твердим кінцевим [т] (*волочит, давит, нудит; йдут, кличут, показуют, хочут, звонят; говоріт, лишіт, робіт, сидіт, сокотітси*). До словотвірних діалектних норм дієслова належать уживані в західноукраїнській літературній мові давні⁴ скорочені форми інфінітивів на *-чи* (*бічи, мочи, лячи*); форми зворотних дієслів з часткою *-си* (*дочекатиси, нап'юси, задумавси, сперси, не журиси, не противси, си минуло*). Синтаксичною особли-

⁴ Булаховський Л. А. Вибрані твори : В 5 т.— К., 1977.— Т. 2.— С. 320.

вістю є препозитивне вживання зворотної частки в дієслівних формах (*ся кло-ниш, ся відозвала, си вкрило, си повернемо*).

У мові творів західноукраїнських авторів уживаними були форми 3-ї ос. одн. зворотних дієслів із закінченням *-єсь* (*берєсь, в'єсь, видаєсь, дієсь, лишаєсь, не-сєсь, обертаєсь, остаєсь, пишаєсь, розгортаєсь, розпускаєсь, смеркаєсь, цу-раєсь*). Діалектну особливість становлять форми зворотних дієслів у 3-ій ос. одн. без флексійного [т] (*берєся, вибираєся, минаєся, підіймаєся, розлітаєся, смієся*).

До говіркових належать засвідчені в мові західноукраїнської літератури стягнені форми однини дієслів І дієвідміни типу *думаю, думаєш, думат; знаю, знаєш, знат; обзираю, обзираєш, обзират; складаю, складаєш, складат*. Окремими випадками вживання були форми дієслів теперішнього часу: *можу, хопле, мчає, ждає, вихопляє, замовчає*.

Від південно-західних говорів західноукраїнський варіант літературної мови перейняв форми дієслів 3-ї ос. мн. II дієвідміни без кінцевого *-ть* (*вони куп'я, говоря, гомоня, заводя, дзвоня, клоня, нося, робля, приходя, прося, пуска, сходя, шумя; виде, їде, робе, хоте*).

До виразних особливостей словозміни в західноукраїнському варіанті літературної мови належать форми дієслів мин. часу дійсного способу та дієслів умовного способу із залишками колишнього перфекта: *жив-єм, думав-єм, заступав-єм, найшов-єм, приїхав-єм, пропив-єм, де-м був, ще-м не думав; був-сми, гадав-сми, пішов-сми; могла-м, сиділа-м; зробив-єсь, леліяв-єсь, просив-єсь, утомив-єсь ся, ти-сь покинув; запустила-сь, злетіла-сь, пропала-сь, щезла-сь; були-смо, встигли-смо, голубили-смо, милували-смо; були-сте, поломали-сте, ви-сте колисали; літав би-м, мила би-м, казав би-сь, воліла би-сь*.

Часто вживаними були форми дієслів умовного способу з часткою **бих**, яка походить з форми колишнього аориста від дієслова *бути* (*зробив-бих, мав-бих, чекав-бих, воліла-бих, мала-бих, чи бих могла, ми бих поробили, бих си навчив*).

У західноукраїнському варіанті літературної мови майбутній час дієслів нерідко передавався сполученням інфінітива з препозитивними формами допоміжного дієслова *му, меш, ме, мемо, мете, муть* (*му ходити, меш вірити, ме трепетатись, мем, мемо балакати, мете робити, муть думати*), а також сполученням допоміжного дієслова *бути* з формами дієслів минулого часу — колишніми дієприкметниками (*буду ходив, буду балакав, буде видів, будемо спочивали, будете думали, будуть крили*).

Фіксувалися запозичені з гуцульського говору форми дієслів наказового способу з частками *-ста* (*давай-ста, слухай-ста*) і *-ко* (*подивиси-ко, спіши-ко, дайте-ко, ждїт-ко*). Уживалися скорочені форми наказового способу типу *бер* 'бери', *кладь* 'клади', *дивїть* 'дивіться'.

Часто використовувалося закінчення *-ут* у 3-ій ос. мн. дієслів II дієвідміни (*біжут, вчутси, держут, дрозут, лежут, люблют, належут, сидют, сплют*).

Словозміна в західноукраїнському варіанті літературної мови відбивала його народність і варіативність, вона відіграла важливу роль у складному процесі вироблення морфологічних норм сучасної загальноукраїнської літературної мови, у вираженні її структурного і стильового багатства.

I. H. MATVIYAS

THE PECULARITIES OF WORD CHANGE IN THE WEST UKRAINIAN VARIANT OF THE LITERARY LANGUAGE

The article focuses on the regional word change forms of full meaning part of speech, which were used in the West Ukrainian variant of literary language and differ from word change in the common Ukrainian literary language.

Key words: variant of literary language, word change, regional form, dialectal form.